

JAROSŁAW WĄSOWICZ SDB

Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej

KSIĄDZ MIKOŁAJ KAMIŃSKI (1911-1986),
SALEZJANIN, WYKŁADOWCA, AUTOR OPRACOWAŃ HISTORYCZNYCH,
MIŁOŚNIK DZIEJÓW – WIELKOPOLSKI WSCHODNIEJ

Ląd nad Wartą od czasów średniowiecza był jednym z ważniejszych miejsc oddziaływania duchowego i kulturowego na Wielkopolskę Wschodnią, często znacznie wykraczając pod tym względem poza region, nawet i granice państwowe. Tak było w czasach cysterskich, kapucyńskich, czy wreszcie w okresie, odkąd pieczę nad klaszturem sprawują salezjanie¹. Począwszy od 1921 r. duchowi synowie św. Jana Bosko² starają

¹ Na ten temat istnieje dość bogata literatura. Zob. przykładowo: W. H. Gawarecki, *Początek i wzrost benedyktyńsko-cysterskiego zakonu, łącznie i klasztoru lędzkiego, tegoż Instytutu, w Guberni b. Kaliskiej, powiecie Konińskim położonego*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” 1846, t. X.; Andrzej M. Wyrwa, *Zakon cystersów i jego klasztor w Łądzie. Wybrane problemy z dziejów*, [w:] *Łąd nad Wartą. Dziedzictwo kultury słowiańskiej i cysterskiej*, red. M. Brzostowicz, H. Mizerska, J. Wrzesiński, Poznań-Łąd 2005, s. 61-99; M. Dziuba, *Kapucyni w Łądzie nad Wartą (1850-1864)*, [w:] *Zakony franciszkańskie w Polsce*, t. 4: *Polska Prowincja Kapucynów (część I: Polska Prowincja Kapucynów w XIX w.)*, Lublin 1987, s. 210-271; *Salezjanie w Łądzie 1921-2011*, red. J. Nowiński SDB, Warszawa-Łąd 2011; M. Chmielewski, *Wyższe Seminarium Duchowne Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie w krajobrazie kultury Ziemi Śłupeckiej (1952-2002)*, [w:] *Ziemia Śłupecka naszą Małą Ojczyzną. Księga Pamiątkowa dedykowana Panu Marianowi Jareckiemu, regionaliście, działaczowi społecznemu, publicyście*, red. J. Wąsowicz SDB, Słupca 2002 s. 33-53; J. Wąsowicz, *Stan badań nad historią klasztoru w Łądzie w XX wieku*, „Studia Włocławskie” 2013, t. 15, s. 223-235 [tu szczegółowo omówiona literatura związana z historią salezjańskiego Łądu, także w okresie II wojny światowej].

² św. Jan Bosko (1815-1888) – założyciel Towarzystwa św. Franciszka Salezego (salezjanie), Córek Maryi Wspomożycielski (salezjanki), Pobożnego Stowarzyszenia Pomocników Salezjańskich (współczesna nazwa: Stowarzyszenie Salezjanów Współpracowników), Bractwa Wspomożycielski Wiernych (współczesna nazwa: Stowarzyszenie Maryi Wspomożycielski Wiernych). W pracy wychowawczej stosował własne – oryginalne, jak na owe czasy, rozwiązania, które określone zostały przez niego samego mianem systemu prewencyjnego (uprzedzającego). Modelowe rozwiązania, jakie zastosował w zakładzie turyńskim, były realizowane przez salezjanów w zakładach we Włoszech, a później także w innych krajach europejskich i misyjnych. Ksiądz Bosko był również budowniczym świątyń, pisarzem i wydawcą książek oraz czasopism, zwłaszcza dla młodzieży i ludzi niewykształconych, w których podejmował i przedstawiał w sposób przystępny trudne zagadnienia z dziedziny religijnej, moralnej, ascetycznej i historycznej. W latach 1867-1878 pośredniczył w rokowaniach między antyklerykalnym i liberalnym rządem włoskim a Stolicą Apostolską, w wyniku czego przyczynił się m.in. do obsadzenia 40 wakujących stolic diecezjalnych. Ksiądz Jan Bosko zmarł 31 stycznia 1888 r. w Turynie. Został beatyfikowany (2 VI 1929 r.) i kanonizowany (1 VI 1934 r.) przez papieża Piusa XI. Por. S. Wilk, *Jan Bosko*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. VII, red. J. Duchniewski, Lublin 1997, k. 760-762; *Bosco sac. Giovanni, santo, fondatore dei Salesiani e delle Figlie di M.A.*, w: *Dizionario Biografico dei Salesiani*, red. Eugenio Valentini, Amedeo Rodinò, Torino 1969, s. 50-55; M. T. Chmielewski, J. Wąsowicz, *św. Jan Bosko (1815-1888) na tle epoki. Tabele synoptyczne*, „Seminar” 2002, t. 18, s. 561-600.

się w tym szczególnym dla polskiej i chrześcijańskiej kultury miejscu, wcielić w życie swój charyzmat zaangażowania wychowawczego wśród młodzieży, zwłaszcza biednej i opuszczonej. W wieku XX. w Łądzie realizowali go w ramach sierocińca dla sierot repatriantów z Rosji, Małego Seminarium Duchownego „Synów Maryi”³, Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego i wreszcie w ramach pracy parafialnej oraz oratoryjnej.

W dwudziestoleciu międzywojennym dominującym zaangażowaniem była działalność szkolno-wychowawcza oraz formacyjna w ramach Małego Seminarium⁴. Wśród jego absolwentów odnajdziemy wielu wybitnych duszpasterzy, kapłanów diecezjalnych i zakonnych, którzy wpisali się na trwałe w historię swoich diecezji i zgromadzeń. Jedną z takich postaci jest ks. Mikołaj Kamiński – salezjanin rodem z Łądku, wytrawny nauczyciel i wychowawca w powojennych zakładach salezjańskich, profesor seminarium diecezjalnego w Olsztynie⁵, autor książki o Łądzie oraz kilku artykułów publicystycznych i naukowych⁶.

W DOMU RODZINNYM

Mikołaj Kamiński urodził się 29 listopada 1911 r. w Łądku w powiecie słupeckim. Jego rodzicami byli Teodor i Franciszka z domu Wróblewska⁷. Następnego dnia został włączony do wspólnoty Kościoła poprzez sakrament chrztu św., który został mu udzielony w miejscowej parafii pw. św. Mikołaja⁸. Pochodził z rodziny o religijnych i patriotycznych tradycjach. Urodziło się w niej czworo dzieci. Oprócz Mikołaja byli to – starszy jego brat Marian (ur. 1910) oraz

³ W terminologii salezjańskiej mianem „Synów Maryi” określano starszych młodzieńców okazujących oznaki powołania kapłańskiego, którzy nie posiadali średniego wykształcenia i z powodu swojego wieku nie mogli już uzupełnić go w szkołach publicznych. Por. E. Valentini, *Don Bosco e le vocazioni tardive*, Turyn 1960, s. 8-9. W polskich warunkach do tego typu szkół uczęszczała również młodzież w wieku normalnym.

⁴ Małe Seminarium Duchowne „Synów Maryi” funkcjonowało w Łądzie w l. 1921-1952, z przerwą na okres okupacji. Por. M. Chmielewski, *Małe Seminarium Duchowne Księży Salezjanów w Łądzie nad Wartą (1921-1952)*, „Seminare” 2004, t. 20, s. 495-515; Tenże, *Likwidacja Małego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie n. Wartą (1950-1952)*, [w:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1945-1956*, red. K. Białecki, Poznań 2008, s. 114-120, Tenże, *Małe Seminarium Duchowne Księży Salezjanów w Łądzie nad Wartą 1921-1952*, [w:] *Salezjanie w Łądzie 1921-2011...*, s. 74-85.

⁵ Ksiądz Mikołaj Kamiński doczekał się już skromnych not biograficznych. Zob. H. Skorowski, *Kamiński Mikołaj (1911-1986) salezjanin, filolog, filozof, autor opracowań historycznych*, Słownik Polskich Teologów Katolickich 1981-1993, red. J. Mandziu, Warszawa 1995, s. 263; J. Wąsowicz, *Z kart regionalnej historii. Ksiądz Mikołaj Kamiński salezjanin (1911-1989)*, „Gazeta Słupecka” 2002, nr 15, s. 15.

⁶ Por. S. Wilk, *Materiały do bibliografii publikacji salezjanów polskich za lata 1987-1974*. [w:] *75 lat działalności salezjanów polskich. Księga pamiątkowa*, red. R. Popowski, M. Lewko, S. Wilk, Łódź-Kraków 1974, s. 301.

⁷ Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej (dalej: ASIP), t. Mikołaj Kamiński SDB, akta bez sygn., Wypis z aktu urodzenia wydany na mocy Ksiąg Stanu Cywilnego, Łądek 8 maja 1929 r.

⁸ Tamże, Świadeństwo chrztu, Łądek 20 maja 1978 r.; Sam ks. Mikołaj Kamiński w jednym ze swoich życiorysów pisał, że został ochrzczony według metryki 30 listopada, a według przekazu rodziny miało to się stać 6 grudnia w odpust parafialny, zaś szafarzem sakramentu był wikary z pobliskiego Ciążenia. ASIP, t. Mikołaj Kamiński SDB, akta bez sygn., Ks. Mikołaj Kamiński (daty do karty personalnej dla Warmińskiej Kurii Biskupiej), Gutkowo 16 listopada 1970 r.

siostry: Franciszka (1913-1916, zmarła na szkarlatynę) i Leonarda (ur. 1918)⁹. Krewnym Kamińskich był ks. Aleksy Hoffman – kapłan diecezji włocławskiej, proboszcz parafii Siniarzewo, zamordowany we wrześniu 1939 r. przed wybudowanym przez siebie kościołem parafialnym¹⁰. W tym miejscu należy od razu zaznaczyć, że w rodzinie Kamińskich salezjaninem został także brat Mikołaja, wspomniany już Marian Kamiński¹¹. W rodzinie dbano o pokoleniowe tradycje i więzi. Po latach ks. Mikołaj nie tylko zajmował się wraz z bratem archiwalnymi poszukiwaniami swoich przodków, z dumą odnosząc się do ich życiowych sukcesów¹², ale także niektórych z nich, jak chociażby babcię Balbinę Wróblewską, zmarłą 8 listopada 1919 r., wspominał z wielkim sentymentem:

(...) całe dzieciństwo moje nawiązała na swój lewy palec mały – wiedząc przez przedszkole, kościół, szkołę, nie tylko do I Komunii św., ale i do kapłaństwa – o które się modliła dla dwu braci – co wyraziła ofiarowując w dniu I Komunii św. w czerwcu 1919 r. różaniec ks. Marysiowi i mnie¹³.

W 1918 r. Mikołaj rozpoczął naukę w szkole powszechnej w Łądku. Po ukończeniu piątej klasy w 1925 r. śladem starszego brata Mariana stał się uczniem Małego Seminarium Duchownego „Synów Maryi” w Łądzie¹⁴. Ze świadectwa z roku szkolnego 1928-1929, które zachowało się w zbiorach archiwalnych, wynika że należał do uczniów dobrych o zacięciu humanistycznym i z bardzo dobrymi ocenami z obyczajów, pilności i porządku

⁹ Tamże, Poznajmy Praojców Naszych! Daty i imiona do historii rodziny Śmigielskich – Wróblewskich – Kamińskich zebrał z akt metrykalnych parafii Łądek znajdujących się w Państwowym Archiwum Akt Dawnych w Warszawie ks. Mikołaj Kamiński, Kowalewo 14 września 1972 r.; W dniu 28 grudnia 1940 r. Leonarda zawarła związek małżeński z Ryszardem Zawal w klasztorze w Łądzie, w którym więziony był wówczas bp Michał Kozal i on udzielił ślubu siostrze księży Kamińskich. Autor niniejszego opracowania spotkał się i spisał relację państwa Zawalów w 2002 r., kiedy świętowali 62 rocznicę ślubu. Por. J. Wąsowicz, *Nieznanym fakt z pobytu biskupa Michała Kozala w obozie internowania w Łądzie*, „Rodzina Salezjańska” 2006, nr 32, s. 31.

¹⁰ Ks. Aleksy Hoffman (1868-1939) – do seminarium duchownego we Włocławku wstąpił w 1888 r., święcenia kapłańskie przyjął 8 stycznia 1893 r. Od 1900 r. był proboszczem w Siniarzewie, gdzie został zamordowany przez Niemców 10 września 1939 r. Por. S. Librowski, *Ofiary zbrodni niemieckiej spośród duchowieństwa diecezji włocławskiej 1939-1945*, Włocławek 1947, s. 48; ASIP, . Mikołaj Kamiński SDB, akta bez sygn., Jak umierał za Boga i Polskę ks. Aleksy Hoffman, brat cioteczny naszych Ojców Kamińskich. Wypisy z Martyrologium duchowieństwa polskiego pod okupacją niemiecką w latach 1939-1945, s. 1-2; Wypisy z książki ks. Jana Wosia SDB i ks. Wiktora Jacewicza SDB zostały przez ks. Kamińskiego opatrzone uwagami o ks. Hoffmianie.

¹¹ Ks. Marian Kamiński SDB (1910-1983) – do Zgromadzenia Salezjańskiego wstąpił w 1931 r. Pierwszą profesję zakonną złożył w Czerwińsku 23 lipca 1932 r. Święcenia przyjął 20 kwietnia 1941 r. w Wilnie. W l. 1941-1945 pracował w Saldutiszkach, Witenach, Wilnie. Po zakończeniu wojny posługiwał głównie na placówkach duszpasterskich, kolejno w Kutnie-Woźniakowie, Warszawie, Pile, Słupsku, Fromborku, Rózanymstoku, Kobylnicy, Łodzi, Aleksandrowie Kujawskim, Gutkowie, Kowalewie. Ostatnie dziesięć lat życia spędził w Jaciążku. Zmarł 23 kwietnia 1983 r. w Warszawie i został pochowany na cmentarzu parafialnym w Jaciążku. Por. śp. ks. Marian Kamiński, „Nostra. Biuletyn Salezjański” 1983, nr 2, s. 62; ASIP, t. Mikołaj Kamiński SDB, akta bez sygn., Ks. Marian Kamiński (daty do karty personalnej w Kurii Warmińskiej), Gutkowo 15 listopada 1970 r.

¹² Tamże, Poznajmy Praojców Naszych!...,

¹³ Tamże, Pismo ks. Mikołaja Kamińskiego do Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego w Łodzi w sprawie testamentu, Jaciążek 28 sierpnia 1974 r.

¹⁴ Tamże, Życiorys ks. Mikołaja Kamińskiego SDB, rękopis bez datowania.

zewnątrznego¹⁵. Łądzkie seminarium było w okresie międzywojennym prawdziwą kuźnią powołań dla diecezji i zakonów, zwłaszcza zaś dla Zgromadzenia Salezjańskiego. Swoje powołanie do życia w duchu św. Jana Bosko odnaleźli tu także obaj bracia Kamińscy. Mikołaj wstąpił do nowicjatu w Czerwińsku w 1929 r.

FORMACJA W ZGROMADZENIU SALEZJAŃSKIM

Rok nowicjacji rozpoczynał się w lipcu rekolekcjami. Kandydaci do Zgromadzenia Salezjańskiego stawiali pierwsze kroki życia zakonnego pod okiem magistra ks. Pawła Golli SDB. Pierwszą ważną uroczystością na tym etapie były obłóczyny, które odbyły się 29 listopada 1929 r. Nowicjusze otrzymali wówczas strój klerycki – sutannę z rąk ordynariusza plockiego Antoniego Juliana Nowowiejskiego, świeżo promowanego w tymże miesiącu przez papieża Piusa XI na arcybiskupa *ad personam* ze stolicą tytularną Silyum¹⁶. Rok nowicjacji przebiegał pod kątem wyťažonej pracy duchowej i fizycznej, gdyż podstawą utrzymania tegoż domu formacyjnego było gospodarstwo. W tym względzie Mikołaj Kamiński nie odczuwał zapewne uciążliwości, gdyż od dziecka był przyzwyczajony do pracy na roli i na pewnym etapie młodzieńczego życia skłaniał się nawet do podjęcia nauki w szkole rolniczej¹⁷. W ciągu roku w Czerwińsku od czasu do czasu goszczono też znamienitych gości, i tak ówczesni nowicjusze 27 maja 1930 r. mogli spotkać się z prezydentem Ignacym Mościckim, który odwiedził zakład salezjański i zabytkowy klasztor¹⁸.

Pierwszy etap formacji salezjańskiej nowicjusz Mikołaj Kamiński uwieńczył złożeniem profesji zakonnej w dniu 16 lipca 1930 r. Przez następne lata studiował filozofię w Krakowie i Marszałkach, gdzie równocześnie uzupełniał wykształcenie w zakresie szkoły średniej. W 1933 r. po ukończeniu nauki w Gimnazjum Męskim św. Franciszka Salezego w Marszałkach zdał maturę¹⁹, a na świadectwie dojrzałości uzyskanym w wyniku egzaminu złożonego przed Państwową Komisją Egzaminacyjną powołaną przez Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego widzimy już same oceny bardzo dobre i dobre²⁰. Kleryk Mikołaj Kamiński sprawował w tym czasie dodatkowo obowiązki sekretarza dyrektora gimnazjum ks. Teodora Kurpisa²¹.

Uzdolnienia humanistyczne młodego salezjanina zdecydowały o tym, że po maturze przełożeni skierowali go na Uniwersytet Poznański, aby tam na Wydziale Humanistycznym rozpoczął studia z filologii polskiej. Klerycy studiujący wówczas w Poznaniu pełnili równocześnie funkcję asystentów przy domu salezjańskim przy ul. Wronieckiej usytuowanym w pobliżu Starego Rynku. Przy kościele pw. Wspomożycielki Wiernych

¹⁵ Tamże, Świadectwo szkolne Gimnazjum Klasycznego X.X. Salezjanów w Łądzie, Łąd 23 czerwca 1927 r.

¹⁶ Por. J. Umiński, *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski, biskup plocki (1858-1941)*, „Nasza Przeszłość” 1946, t. 1, s. 173-192; ASIP, t. Mikołaj Kamiński SDB, akta bez sygn., Ks. Mikołaj Kamiński (daty do karty personalnej dla Warmińskiej Kurii Biskupiej), Gutkowo 16 listopada 1970 r.

¹⁷ Tamże, Życiorys ks. Mikołaja Kamińskiego SDB, rękopis bez datowania.

¹⁸ Por. J. Pietrzykowski, *Nowicjat salezjański w Czerwińsku 1924-1994*, „Seminare” 1995, t. 11, s. 351.

¹⁹ ASIP, t. Mikołaj Kamiński SDB, akta bez sygn., Karta Personalna ks. Mikołaja Kamińskiego SDB.

²⁰ Tamże, Świadectwo Dojrzałości Mikołaja Kamińskiego, Marszałki 23 czerwca 1933 r.

²¹ Tamże, Acta Hlondiana, akta bez sygn., M. Kamiński, Próba odpowiedzi na pytania Ankiety dotyczącej życia i działalności kardynała Augusta Hlonda, Prymasa Polski (do celów biograficznych), [w:] Teki Archiwalne „Acta Hlondiana”, t. 12: Odpowiedzi ankietowe i inne pisma (oryginały i kopie maszynopisów), zebrał ks. Stanisław Kosiński SDB, Łąd nad Wartą 1981, mps., s. 52.

funkcjonowało tam sprawne oratorium, gdzie młodzież i dzieci odbierali formację w licznych grupach religijnych i kołach zainteresowań²².

Po roku akademickim 1933/1934 kl. Kamiński został przeniesiony do Warszawy. Studia w zakresie filologii polskiej kontynuował na Uniwersytecie Józefa Piłsudskiego. Wkrótce jego uzdolnienia humanistyczne znalazły odzwierciedlenie w pierwszej publikacji. Mianowicie podczas wakacji domowych w 1935 r. opracował książkę *Dawne opactwo zakonu cysterskiego w Łądzie n. Wartą. Zarys dziejów i zabytki sztuki*²³. W roku 1936 r. ukazała się ona drukiem. Została wydana w drukarni przy salezjańskiej szkole rzemiosł w Warszawie staraniem Małego Seminarium Duchownego w Łądzie, przy osobistym zaangażowaniu jego dyrektora ks. Pawła Liszki. Książka odniosła niespodziewany zapewne dla autora sukces. Cytowana jest w wielu opracowaniach po dzień dzisiejszy. Już w jej części wstępnej ujawnia się literacki kunszt młodego polonisty, który ubogacony jest także zacięciem historycznym. Dla zobrazowania talentu kleryka Kamińskiego warto w tym miejscu zacytować mały fragment pierwszych stron jego publikacji, w którym niczym wytrawny literat próbuje zaciekawić nią potencjalnego czytelnika:

Zdarza się często, że przejezdny czy turysta, przemierzając wschodnią część Wielkopolski (Pyzdry, Słupca, Konin), ku wielkiemu zdumieniu natrafia u lewego brzegu Warty na klasztor i kościół, potężne zręby prastarej osady cysterskiej, fundacji Mieszka Starego. Po powierzchownym tylko zaznajomieniu się z bogatą architekturą i rzeźbą barokowej świątyni oraz klasztoru, w części gotyckiego z XIII i XIV wieku, pada zwykle pytanie: Dlaczego o tym wspaniałym pomniku świetnej przeszłości nie pisze się nic, albo bardzo mało? Wszak z powstaniem i dziejami tych murów łączyć się musi równie bogata historia²⁴.

Debiut wydawniczy Mikołaja Kamińskiego uznać należy więc za bardzo udany, choć sam po latach odnosił się do niego nieco sceptycznie. Ubolewał, że nie zdążył zrobić należytej korekty, a sama publikacja została wydana w pośpiechu²⁵. Przypatrując się jej jednak uważnie trzeba podkreślić, że młody autor wykorzystał dosyć dokładnie dostępną wówczas literaturę przedmiotu, w tym drukowane źródła, przeprowadził również kwerendę w Archiwum Akt Dawnych Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie oraz Archiwum Państwowym w Poznaniu²⁶. To świadczy o sumienności młodego badacza, miłośnika swoich rodzinnych stron. Dodać także należy, że jednym z czytelników książki o Łądzie był kard. August Hlond, a sam autor tak wspomina wręczenie swojej publikacji prymasowi Polski:

²² Por. A. Świeży, *Salezjanie w Poznaniu w latach 1926-1939*, w: *Wierni do końca. Studia i materiały źródłowe o „Poznańskiej Piątce” męczenników II Wojny światowej* (Studia i materiały poznańskiego IPN, t. 21), pod red. R. Sierchuły, J. Wąsowicza SDB, Poznań 2012, s. 17-26; Tamże, M. Chmielewski, *Wpływ wychowania salezjańskiego na patriotyzm wychowanków oratorium przy kościele „Katarzynek” w Poznaniu (1925-1940)*, s. 27-41.

²³ Por. M. Kamiński, *Dawne opactwo zakonu cysterskiego w Łądzie nad Wartą. Zarys dziejów i zabytki sztuki*, Łąd 1936, s. 183.

²⁴ Tamże, s. 5.

²⁵ ASIP, t. Mikołaj Kamiński SDB, akta bez sygn., M. Kamiński, Refleksje autora, Czerwińsk 13 czerwca 1974 r.

²⁶ Por. M. Kamiński, *Dawne opactwo...*, s. 177-179.

Warszawa 1936 r. Kardynał Prymas na kolacji w Zakładzie Salezjańskim przy ul. Lipowej – gości wielu. Oczekiwałem na korytarzyku na znak, by móc się zbliżyć do ks. Kardynała w czasie wieczerzy i migawkowo ofiarować świeżo wydaną książkę: „Dawne opactwo zakonu cysterskiego w Łądzie”. Mile przyjął, podziękował serdecznie. Ja według instrukcji i zasad przyzwoitości prędko się wycofałem na korytarz. Po kwadransie wsiadał już do wysokiego auta kard. [Aleksandra] Kakowskiego, jak zwykle bywało. Gdy go żegnali przy drzwiach przedniejsi, uczynił trzy kroki w moją stronę i mocnym głosem powiedział: „Dziękuję księdzu – całą książkę przeczytam!”²⁷.

W roku 1935 w Łądzie kl. Mikołaj Kamiński złożył wieczystą profesję w Zgromadzeniu Salezjańskim²⁸. Niemal rok później 30 czerwca 1937 r. na Uniwersytecie Józefa Piłsudskiego w Warszawie uzyskał tytuł magistra filozofii w zakresie filologii polskiej na podstawie egzaminu i pracy ocenionej na bardzo dobrą - „*Jan Dantyszek – człowiek i pisarz*”²⁹. Bohater badawczych poszukiwań Kamińskiego był postacią niezwykle barwną. Urodził się w Gdańsku w 1485 r. rodzinie szlacheckiej, był podróżnikiem, dyplomata (pierwszy polski ambasador w historii polskiej dyplomacji), sekretarzem królewskim Zygmunta I Starego, od 1830 r. biskupem chełmińskim urzędującym w Lubawie, natomiast od 1537 r. biskupem warmińskim. Dantyszek był także poetą renesansu i człowiekiem o bardzo szerokich zainteresowaniach humanistycznych. Już tylko te, najważniejsze i wyrywkowe zarazem, dane z życiorysu pokazują, że był postacią nieprzeciętną³⁰.

Po uzyskaniu magisterium z filologii w 1937 r. udał się na studia teologiczne do seminarium salezjańskiego w Krakowie. W roku seminaryjnym 1938-1939 przerabiał kurs teologii prywatnie, pełniąc jednocześnie funkcję nauczyciela języka polskiego w Marszałkach. Znając zacięcie pisarskie kl. Kamińskiego w 1938 r. ksiądz Inspektor Stanisław Pływaczyk zlecił mu przygotowanie w maszynopisie historii inspektorii pw. św. Stanisława Kostki w Warszawie, która została następnie przesłana do centralnego archiwum salezjańskiego, znajdującego się wówczas w Turynie³¹. Autor mógł wówczas skorzystać z archiwum inspektorialnego uporządkowanego staraniem wspomnianego ks. Pływaczyka³², które niestety w znacznej mierze zostało zniszczone podczas Powstania Warszawskiego³³. Prawdopodobnie chodzi o opracowanie „Kronika Inspektorii Polskiej św. Stanisława Kostki”, które dziś można odnaleźć w Salezjańskim Archiwum Centralnym w Rzymie³⁴.

²⁷ ASIP, Acta Hlondiana, akta bez sygn., M. Kamiński, Próba odpowiedzi na pytania Ankiety dotyczącej życia i działalności kardynała Augusta Hlonda, Prymasa Polski (do celów biograficznych), w: Teki Archiwalne „Acta Hlondiana”, t. 12: Odpowiedzi ankietowe i inne pisma (oryginały i kopie maszynopisów), zebrał ks. Stanisław Kosiński SDB, Łąd nad Wartą 1981, mps., s. 52.

²⁸ Tamże, Karta Personalna ks. Mikołaja Kamińskiego SDB.

²⁹ Tamże, Dyplom magistra filozofii Mikołaja Kamińskiego, nr 2436/6011/37, Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie Wydział Humanistyczny, Warszawa 30 czerwca 1937 r.

³⁰ Por. Z. Nowak, *Jan Dantyszek. Portret renesansowego humanisty*, Wrocław 1982; W. Pocięcha, *Jan Dantyszek*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. 4, Kraków 1938, s. 424.

³¹ ASIP, t. Mikołaj Kamiński SDB, akta bez sygn., List ks. Mikołaja Kamińskiego do Inspektoratu Salezjańskiego w Łodzi, Wschowa 15 maja 1976 r.

³² Tamże.

³³ Por. *Archiwa Kościoła Katolickiego w Polsce. Informator*, red. M. Dębowska, Kielce 2002, s. 175.

³⁴ Salezjańskie Archiwum Centralne w Rzymie (Archivio Salesiano Centrale – dalej ASC), Sygn. C 870, Kronika Inspektorii Polskiej św. Stanisława Kostki, s. 39. Maszynopis nie jest podpisany przez autora, ale z treści wynika, że rzeczywiście został sporządzony w 1938 r.

W okresie po zdobyciu tytułu magistra filologii polskiej Kamiński próbował swoich sił literackich w kolejnych publikacjach wydanych drukiem. Dwie ukazały się na łamach konserwatywnego czasopisma „Czas”³⁵ i dotyczyły Jana Dantyszka³⁶ oraz św. Jana Bosko³⁷. Ponadto w ramach salezjańskiej serii wydawniczej „Kłosa z Bożej Roli”, w której w formie małych broszurek prezentowano świętobliwe postaci znanych i cenionych osobistości, Kamiński opracował biografie pierwszego biskupa i kardynała salezjańskiego Jana Cagliero³⁸ oraz o. Rafała Kalinowskiego³⁹.

Obie publikacje były anonimowe⁴⁰. Dodać należy, że wspomniana salezjańska seria wydawnicza cieszyła się sporą popularnością wśród wiernych i była regularnie reklamowana na łamach ogólnopolskiego miesięcznika „Pokłosie Salezjańskie”.

Ks. Mikołaj Kamiński

Źródło: Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej

OKRES WOJNY I OKUPACJI

Wybuch II wojny światowej zastał kl. Mikołaja Kamińskiego jeszcze w Marszałkach, gdzie rozpoczął tułaczkę wraz ze współbraćmi oraz siostrami salezjankami z pobliskiego Grabowa nad Prosną⁴¹. Trafił aż pod Kowel w ówczesnym województwie wołyńskim, skąd ostatecznie

³⁵ „Czas” był dziennikiem informacyjno-politycznym wydawanym w latach 1848-1934 w Krakowie, a w latach 1935-1939 w Warszawie po połączeniu z „Dniem Polskim”.

³⁶ Zob. M. Kamiński, *Poeta i dyplomata polski sprzed 400 lat*, „Czas” 1937, nr 278, s. 7.

³⁷ Tenże, Św. Jan Bosko. W 50 rocznicę śmierci apostoła młodości, „Czas” 1937, nr 30, s. 4.

³⁸ Zob. *Kardynał Jan Cagliero*, Warszawa 1938, „Kłosa z Bożej Roli” 1938, nr 11, t. 68, s. 32.

³⁹ Zob. *O. Rafał Kalinowski*, Warszawa 1938, „Kłosa z Bożej Roli” 1938, nr 43, t. 60, s. 32.

⁴⁰ Por. S. Wilk, *Materiały do bibliografii publikacji salezjanów polskich...*, s. 301.

⁴¹ Ewakuacja salezjanów z Marszałek została opisana, m.in. [w:] J. Krawiec, *Powstanie, działalność i likwidacja Niższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego w Marszałkach*, Kraków 2009, s. 45-47.

zawędrował do Krakowa i w warunkach konspiracyjnych kontynuował studia teologiczne⁴². Subdiakoniat przyjął 23 lipca 1940 r., natomiast diakonat 26 stycznia 1941 r. z rąk bpa Stanisława Rosponda. W dniu 24 czerwca 1941 r. w kościele św. Trójcy u ojców Dominikanów został wyświęcony na kapłana przez tegoż samego biskupa pomocniczego archidiecezji krakowskiej⁴³.

Po święceniach i krótkich wakacjach spędzonych w Warszawie, ks. Mikołaj podjął pracę wykładowcy patrologii, filozofii, Pisma św. oraz języka greckiego w wojennym studentacie filozoficzno-teologicznym w Sokołowie Podlaskim, pełnił w nim także funkcję asystenta kleryków. Ponadto uczył młodzież języka polskiego i historii na tajnych kompletach. Po wyzwoleniu Sokołowa z rąk Niemców, w latach 1944-1945 był w Zakładzie Salezjańskim prefektem i administratorem oraz nauczycielem w gimnazjum i liceum⁴⁴.

WYCHOWAWCA I NAUCZYCIEL W SZKOŁACH W SALEZJAŃSKICH

Po zakończeniu wojny salezjanie podjęli próbę szybkiego reaktywowania przedwojennych szkół i placówek wychowawczych. Ksiądz Mikołaj Kamiński został wówczas skierowany przez przełożonych do Różanogostoku⁴⁵. W dniu 1 grudnia 1946 r. od Komisji Egzaminów Państwowych na nauczycieli szkół średnich w Warszawie uzyskał dyplom potwierdzający jego kwalifikacje w zakresie nauczania języka polskiego⁴⁶. W różanostockim gimnazjum i liceum salezjańskim do 1951 r. pełnił funkcję radcy i nauczyciela. Następnie został przeniesiony w charakterze wychowawcy i nauczyciela do Niższego Seminarium Duchownego we Fromborku. Trafił na tereny diecezji warmińskiej, gdzie przepracował następne 21 lat.

PROFESOR „HOSIANUM” I PROBOSZCZ W GUTKOWIE

Zaangażowanie ks. Mikołaja w pracę dydaktyczną w seminarium we Fromborku nie trwało jednak długo. Władze, podobnie jak w przypadku innych tego rodzaju placówek, doprowadziły do jego likwidacji⁴⁷. Odbyła się ona w bardzo brutalny sposób, mianowicie 3 lipca 1952 r. w godzinach rannych do gmachu szkolnego wtargnęli funkcjonariusze Urzędu Bezpieczeństwa. Towarzyszyli im funkcjonariusze Milicji Obywatelskiej, Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej, aktywiści Związku Młodzieży Polskiej oraz przedstawiciele władz wojewódzkich i państwowych. Użyto wówczas przemocy fizycznej wobec salezjanów i ich wychowanków. Personel nauczycielski seminarium oraz uczniów wydalono z budynku i przeniesiono do tzw. pałacu biskupiego, przy okazji rekwirując wiele ich rzeczy osobistych. Salezjanom uniemożliwiono jednocześnie kontakt z diecezjalnymi władzami kościelnymi oraz z przełożonym inspektorii. Gmach szkoły został zajęty bezpowrotnie i zamieniony z dnia na dzień na szpital dla umysłowo chorych⁴⁸.

⁴² ASIP, t. Mikołaj Kamiński SDB, akta bez sygn., Życiorys ks. Mikołaja Kamińskiego SDB, rękopis bez datowania.

⁴³ Tamże, Karta personalna ks. Mikołaja Kamińskiego SDB

⁴⁴ Tamże, Życiorys ks. Mikołaja Kamińskiego SDB, rękopis bez datowania.

⁴⁵ Tamże, Karta personalna ks. Mikołaja Kamińskiego SDB.

⁴⁶ Tamże, Dyplom nauczyciela szkół średnich ob. Mikołaja Kamińskiego, Warszawa 1 grudnia 1946 r.

⁴⁷ Więcej zob. J. Wąsowicz, *Likwidacja salezjańskich zakładów wychowawczych*, „Biuletyn IPN” 2007, nr 4, s. 49-56.

⁴⁸ Por. J. Niewęglowski, *Wychowawczo-społeczna działalność salezjanów w Polsce w latach 1898-1989*, Warszawa 2011, s. 600-601; W. Żurek, *Salezjańskie szkolnictwo ponadpodstawowe w Polsce 1900-1963. Rozwój i organizacja*, Lublin 1996, s. 390-393.

Po tych trudnych doświadczeniach ks. Mikołaj Kamiński został skierowany w 1952 r. na parę miesięcy do Aleksandrowa Kujawskiego, gdzie salezianie prowadzili wówczas liceum ogólnokształcące⁴⁹. W listopadzie tegoż roku powrócił na Warmię i został powołany przez zarządcę diecezji warmińskiej ks. Wojciecha Zinka na profesora seminarium diecezjalnego w Olsztynie. Prowadził tam do 1972 r., konserwatorium z literatury chrześcijańskiej, zajęcia z języka polskiego i łaciny na kursie I oraz II, początkowo nawet w wymiarze 14 godzin tygodniowo⁵⁰.

W okresie pracy w seminarium ks. Mikołaj Kamiński powrócił do pisarstwa i opublikował dwa teksty w „Studiach Warmińskich”, które to czasopismo naukowe zostało założone w 1964 r., jako periodyk ówczesnej diecezji warmińskiej. Pierwszy jego artykuł oparty był w znacznej mierze na badaniach podjętych jeszcze na Uniwersytecie Warszawskim w czasie przygotowania dysertacji magisterskiej i ukazał się pod tym samym co ona tytułem „Jan Dantyszek – człowiek i pisarz”⁵¹. Książd Kamiński podzielił swój artykuł na dwie zasadnicze części: w pierwszej zajął się biografią Jana Dantyszka⁵², natomiast w drugiej dokonał przeglądu i charakterystyki jego twórczości⁵³. Kolejny tekst salezjanina, również związany z Dantyskiem, to edycja źródłowa – „*List Bernarda Wapowskiego do Jana Dantyszka*”⁵⁴.

Po podjęciu obowiązków wykładowcy ks. Mikołaj Kamiński angażował się także w pracę duszpasterską. Był dojeżdżającym wikariuszem w parafiach diecezjalnych najpierw w latach 1953-1954 w Szczytnie, następnie w latach 1954-1957 w parafii pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Olsztynie. W roku 1957 objął funkcję proboszcza parafii św. Wawrzyńca w Gutkowie⁵⁵. Z oddaniem powierzał się zleconej mu posłudze duszpasterskiej, starał się o pozwolenie na budowę nowego kościoła w Likusach. Był wytrawnym kaznodzieją, który wielokrotnie głosił misje święte i rekolekcje, także dla kapłanów i sióstr zakonnych. W 1974 r. w ankiecie, wypełnionej zapewne dla celów badawczych i dotyczącej posługi kaznodziejskiej salezjanów, ks. Kamiński ocenił swój wkład w głoszenie Słowa Bożego na 3200 nauk (!) od momentu święceń kapłańskich, przeprowadzonych przy różnych okazjach. Na dziesięciu stronach maszynopisu dzielił się jednocześnie uwagami dotyczącymi praktycznego przygotowania kapłanów do

⁴⁹ Salezianie pracowali w Aleksandrowie Kujawskim od 1919 r. prowadząc tu do wojny słynne Kolegium Kujawskie. Szkoła salezjańska została zamknięta przez komunistyczne władze w 1955 r. Więcej na temat działalności duszpastersko-wychowawczej salezjanów w tym miejscu, zob. *Salezianie w Aleksandrowie Kujawskim 1919-2009. Studia i materiały źródłowe* (Seria: Studia i materiały źródłowe pod patronatem Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Pilskiej, t. 1), red. J. Wąsowicz SDB, Piła 2009.

⁵⁰ ASIP, t. Mikołaj Kamiński SDB, akta bez sygn., List ks. Mikołaja Kamińskiego SDB do sekretarza inspektorialnego w Łodzi, Aleksandrów Kujawski 19 lipca 1953 r.; J. Pietrzykowski, *Salezianie w Polsce 1945-1989*, Warszawa 2007, s. 265.

⁵¹ Por. M. Kamiński, *Jan Dantyszek – człowiek i pisarz*, „*Studia Warmińskie*” 1964, t. 1, s. 57-114.

⁵² Tamże, s. 57-82.

⁵³ Tamże, s. 82-114.

⁵⁴ Por. M. Kamiński, *List Bernarda Wapowskiego do Jana Dantyszka*, „*Studia Warmińskie*” 1967, t. 4, s. 553-554.

⁵⁵ Pracę w parafii rozpoczął wraz ze swoim bratem ks. Marianem Kamińskim, ostatecznie jednak została ona na stałe powierzona salezjanom przez biskupa warmińskiego dopiero w 1977 r. Por. s. R. E. Kopicz, *Parafia pw. św. Wawrzyńca i duszpasterstwo salezjańskie w parafii – historia*, [w:] *Droga do nieba. 50 lat posługi salezjanów w Olsztynie*, red. M. Rybiński SDB, Olsztyn 2007, s. 13.

wyglaszania kazań, rekolekcji oraz konferencji, rozpoczynając od niezwykle głębokiego i trafnego stwierdzenia, można by rzecz o charakterze fundamentalnym:

Przygotowanie do posługi Słowa, rozpoczyna się wcześniej – przez słuchanie Słowa – następnie przez studium teologii, kompendialne ale zupełne, gdzie nie może być mowy o niedoczytaniu do końca. Lektura poszerzona – w tym specjalna, apologetyczno-ascetyczna, kaznodziejska⁵⁶.

W latach 1952-1971 ksiądz Kamiński pełnił ponadto ważne funkcje w strukturach diecezjalnych. Był m.in.: sędzią prosynodalnym (1959-1972); dziekanem Dekanatu Olsztyn II Północ (1960-1972), co wiązało się z wielokrotnym wizytowaniem parafii; członkiem Diecezjalnej Komisji Sztuki w Olsztynie (1971-1972); od roku 1952 pełnił funkcję spowiednika sióstr skrytek w Olsztynie⁵⁷. Posługę na terenie diecezji warmińskiej zakończył w 1972 r. Były to w życiu ks. Mikołaja Kamińskiego lata niezwykle aktywnej i owocnej pracy duszpastersko-wychowawczej. Nic więc dziwnego, że w pożegnalnym piśmie skierowanym na jego ręce, ordynariusz diecezji bp Józef Drzazga skrzętnie wymienił zasługi salezjanina dla lokalnego Kościoła:

W ciągu 21 lat pracy w Diecezji Warmińskiej Przewielebny Ksiądz Profesor kształcił wiele pokoleń kapłańskich, zarówno w Niższym Seminarium Duchownym we Fromborku, jak i w Wyższym Seminarium Duchownym „Hosianum” w Olsztynie. Gdy zaszła potrzeba Przewielebny Ksiądz Profesor ochotnie podjął pracę duszpasterską (...) Nominacja na Dziekana Dekanatu Olsztyńskiego II była wyrazem zaufania zarówno ze strony Władzy Diecezjalnej, jak i ze strony Prezbiterium diecezjalnego. Dla wszystkich zbudowaniem było poświęcenie Przewielebnego Księdza Profesora, Proboszcza i Dziekana, gdy widziano jak nie oszczędza sił ani zdrowia nawet po ciężkiej chorobie serca. Niech Pan Bóg wynagrodzi Przewielebnemu Księdzu Profesorowi wszystkie trudy i wysiłki w pracy duszpasterskiej i dydaktycznej na terenie diecezji Warmińskiej⁵⁸.

OSTATNIE LATA ŻYCIA

W wyniku pogarszającego się zdrowia ks. Mikołaj Kamiński został w 1972 r. przeniesiony przez inspektora ks. Feliksa Żołnowskiego do Czerwińska, gdzie przez trzy lata pełnił funkcję spowiednika w domu formacyjnym i sanktuarium Matki Bożej Pocieszenia. Oddał się wówczas pasji spisywania wspomnień z lat dzieciństwa i drogi służby kapłańskiej w Zgromadzeniu Salezjańskim. Pozostawione rękopisy, maszynopisy, odpowiedzi na przeróżne ankiety, stanowią dziś niezwykle cenny materiał dla badaczy nie tylko życia zasłużonego kapłana, ale także jego ojcowizny, którą jest Łądek. We wspomnieniach odnajdziemy wiele cennych informacji dotyczących tej niewielkiej miejscowości, szczegółów z codziennego życia rodziny Kamińskich, ważnych wydarzeń historycznych, jak chociażby odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 r. – zapamiętanych

⁵⁶ ASIP, t. Mikołaj Kamiński SDB, akta bez sygn., Ks. Mikołaj Kamiński – Aneks do p. IV Kwestionariusza, Czerwińsk n. Wisłą, 18 marca 1974 r., s. 1.

⁵⁷ Tamże, Nominacje kurii biskupiej w Olszynie na wyżej wymienione stanowiska z l. 1952-1972.

⁵⁸ Tamże, Pismo bpa Józefa Drzazgi do ks. Mikołaja Kamińskiego, Olsztyn 25 lipca 1972 r.

oczyna dziecka i wspomnianych po latach⁵⁹. W Czerwińsku dla rekreacji zajął się także pszczelarstwem⁶⁰.

W roku 1975 ks. Mikołaj Kamiński objął funkcję kapelana sióstr salezjanek we Wschowej, gdzie posługiwał przez kolejne pięć lat. Następnie w roku 1980 trafił do Rumi do parafii Najświętszej Maryi Panny Wspomożycielki Wiernych, gdzie w miarę zdrowotnych możliwości pomagał w duszpasterstwie. Była to ostatnia placówka ks. Mikołaja. Zmarł 22 września 1986 r. i został pochowany w kwaterze salezjańskiej na cmentarzu komunalnym w Rumi⁶¹.

ZAKOŃCZENIE

Przywołany w niniejszym opracowaniu ks. Mikołaj Kamiński wydaje się postacią nietuzinkową. W młodym wieku zadebiutował literacko i przed wojną zdołał opublikować pierwsze swoje prace. Okres wojny i okupacji zdecydował o tym, że skupił się on na posłudze duszpastersko-wychowawczej, którą z powodzeniem, dopóki starczyło mu zdrowia, kontynuował w okresie powojennym. Zachowane materiały archiwalne wskazują, że był uznanym nauczycielem, wykładowcą i duszpasterzem. Dzisiaj należy jedynie żałować, że po 1945 r. nie rozwinął w pełni dobrze zapowiadającego się talentu literacko-historycznego. W jego spuściźnie archiwalnej odnajdujemy także wiele śladów głębokich więzi, jakie łączyły go z rodziną i stronami, w których się wychował. Wydaje się, że zachowana dokumentacja, pogłębiona jeszcze przez kwerendy w archiwach innych niż tylko salezjańskie, może stać się okazją do bardziej wnikliwych studiów nad życiową drogą, pasjami i osiągnięciami salezjanina ks. Mikołaja Kamińskiego.

KSIĄDZ MIKOŁAJ KAMIŃSKI (1911-1986),
SALEZJANIN, WYKŁADOWCA, AUTOR OPRACOWAŃ HISTORYCZNYCH,
MIŁOŚNIK DZIEJÓW – WIELKOPOLSKI WSCHODNIEJ

Słowa kluczowe: ks. Mikołaj Kamiński SDB, salezjanie, Łądek, Łąd, Wielkopolska Wschodnia, diecezja warmińska.

Ksiądz Mikołaj Kamiński (1911-1986) salezjanin, urodził się i wzrastał w miejscowości Łądek w Wielkopolsce Wschodniej. W wieku 18 lat wstąpił do Zgromadzenia Salezjańskiego. Zapisał się w historię duchowych synów św. Jana Bosko, jako wytrwały nauczyciel, wykładowca i duszpasterz na wielu placówkach salezjańskich. Był też obiecującym literatem o zainteresowaniach humanistycznych. Jedną ze swoich prac, opublikowanych jeszcze przed wojną, poświęcił swojej ziemi rodzinnej. Jego pionierskie dzieło – „*Dawne opactwo zakonu cysterskiego w Łądzie n. Wartę. Zarys dziejów i zabytki sztuki*”, po dzień dzisiejszy jest cytowane w wielu publikacjach, także o charakterze naukowym.

⁵⁹ Oprócz cytowanych już w artykule maszynopisów i dokumentów, ks. Mikołaj Kamiński w dniu 1 stycznia 1973 r. rozpoczął w Czerwińsku spisywanie wspomnień z lat dzieciństwa oraz sporządzanie notatek i wypisów archiwalnych dotyczących krewnych rodziców z obojga stron. Wszystkie te cenne materiały znajdują się w spuściźnie archiwalnej: ASIP, t. . Mikołaj Kamiński SDB, akta bez sygn.

⁶⁰ Tamże, Ks. M. Kamiński, Inwentaryzacja pasieki w Czerwińsku – domu Towarzystwa Salezjańskiego, Czerwińsk 22 czerwca 1974 r..

⁶¹ Tamże, Karta personalna ks. Mikołaja Kamińskiego SDB.

THE PRIEST MIKOŁAJ KAMIŃSKI (1911-1986),
SALESIAN, LECTURER, AUTHOR OF HISTORICAL STUDIES
A LOVER OF EASTERN GREATER POLAND'S HISTORY.

Keywords: the priest Mikołaj Kaminski SDB, Salesians, Łądek, Łą, Eastern Greater Poland, the Roman Catholic Diocese of Warmia.

The priest Mikołaj Kamiński (1911-1986), Salesian was born and grew up in the town of Łądek in Greater Poland region. At the age of 18 he entered the Salesian Congregation. He distinguished himself in the history as one of the spiritual sons of St. John Bosco being a great teacher, lecturer and priest in various of the Salesian centres. He was also a promising writer with humanistic interests. In one of his works, published before the war, he focused on his land and family. His pioneering work – „The old Abbey of Cistercian Order in Łą by the river Warta. The outline of history and monuments of art“ is up to the present day quoted in many publications, including works of a scientific character.